

ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРУДОВОГО ПРАВА: МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

У статті обґрунтовується методологічне значення порівняльних досліджень у галузі трудового права та вивчаються проблеми порівняльно-правового аналізу.

Ключові слова: порівняння, порівняльно-юридичний метод, порівняльно-правовий аналіз.

Неможливо дати повну характеристику досліджуваному об'єкту без використання порівняльно-юридичного методу. Порівняння – один із найпоширеніших методів пізнання. Це процес встановлення подібності або відмінності предметів та явищ дійсності, а також знаходження загального, притаманного двом або кільком об'єктам. У філософській літературі справедливо відзначається, що порівняння слід розглядати як іманентну сторону процесу пізнання, як один з основних логічних прийомів пізнання зовнішнього світу. Пізнання будь-якого предмету і явища починається з того, що ми його відрізняємо з-поміж інших предметів і встановлюємо його схожість із спорідненими предметами.

Порівняння як таке не може розглядатись відірвано від інших логічних прийомів пізнання (аналізу, синтезу, індукції, дедукції і т.п.). Відокремлено ці компоненти загальної системи пізнавальних засобів існують лише як розумова абстракція, застосування якої не лише правомірне, а й обов'язкове для чіткого розмежування цих компонентів, для визначення їх специфічних пізнавальних функцій. Отже, можна виділити порівняння і розглядати його окремо від інших логічних прийомів, але і в загальному процесі мислення воно знаходиться у нерозривному зв'язку і взаємодії з усіма іншими прийомами пізнання.

Плідність порівняння залежить не стільки від кількості і фактичної вірності окремих порівнянь, скільки від строгої їх системності, їх спів-підпорядкування у вирішенні основного дослідницького завдання. Порівняння не повинно бути безладним, якщо ми хочемо одержати цінні результати. Наукову цінність мають всі порівняння, які дозволяють розкрити закономірності розвитку тих чи інших явищ, внутрішньо притаманні їм зв'язки і відносини.

Водночас порівняння є лише одним з важливих моментів наукового пізнання. Само по собі воно не в змозі дати повну картину досліджуваних явищ. Будь-яке порівняння зачіпає лише один бік або лише деякі аспекти порівнюваних предметів чи понять, абстрагуючи тимчасово і умовно інші сторони.

Порівняльно-правовому аналізу в галузі трудового права присвячені праці І. Я. Кисельова [1], В. М. Лебедева [2], М. Л. Лютова [3], К. Л. Томашевського [4].

Патомість, потребує з'ясування методологічне значення проведення порівняльно-правових досліджень у галузі трудового права, чому, власне, й присвячена ця стаття.

Російські вчені виділяють такі нові тенденції розвитку сучасного порівняльного трудового права у руслі загальноцивілізаційних цінностей [5, с. 84–97].

Перш за все, кардинально змінився характер оцінки соціального законодавства капіталістичних країн у зв'язку із звільненням від ідеологічних стереотипів. Так, у наш час невинуватою видається думка, яка досить широко висвітлювалась у марксистській літературі, згідно з якою в якості правових систем, що підлягають порівнянню розглядалися лише ті, що існували і функціонували тільки в межах одного й того ж типу держави і права, зокрема капіталістичного чи соціалістичного. Що ж стосується різномісних правових систем, то вони, незважаючи на те, що належали до одного й того ж роду явищ, розглядалися загалом як такі, що не порівнюються. В основі такої думки лежало твердження, що можливість порівняння правових систем передбачає їх спільність не тільки в структурі, формах, а й у змісті, соціальній ролі і призначенні. А оскільки правові системи капіталістичних і соціалістичних країн розглядалися як несумісні у соціально-класовому відношенні, то і можливість (допустимість) їх порівняльного аналізу піддавалась сумніву.

Пізніше позиція авторів, які заперечували можливість порівняння різномісних соціалістичних і капіталістичних правових систем, дещо пом'якшилась. Від повного і беззастережного заперечення можливості порівняння цих систем вона змінилась у бік допустимості їх часткового порівняльно-правового аналізу.

Деякими марксистськими авторами почали розвиватись ідеї про наявність у кожній з порівню-

ваних систем домінуючих, визначальних і змінних, другорядних рис. Згідно з цими поглядами, риси, які визначають кожну з протилежних систем, не можуть бути спільними (загальними) для них усіх. Такими можуть бути тільки другорядні, формально-юридичні риси.

Відмінність між визначальними і другорядними елементами, як пояснювалось у літературі, слугує критерієм, на якому повинно ґрунтуватись порівняння двох різних правових систем для одержання правильних і цікавих з наукового погляду висновків. Порівнюючи різні системи права, компаративіст повинен враховувати як наявність визначальних елементів, так і вплив, здійснюваний ними на інші елементи системи права, на структуру і елементарні правові частини.

Питання про можливість порівняння різних явищ, інститутів розв'язується в залежності від наявності у них спільних рис, ознак належності їх до одного й того ж роду чи виду, наявності у них схожих структур, функцій, спільної сфери застосування, схожих завдань.

Зауважимо, що в сучасних умовах стан і тенденції розвитку вітчизняної правової системи неможливо правильно зрозуміти і оцінити без урахування її зв'язків з міжнародним середовищем. З допомогою порівняльно-правових досліджень, шляхом виявлення загального і особливого в порівнюваних правових системах створюється необхідна база для гармонізації і уніфікації правових принципів, норм, підходів до вирішення соціальних проблем правовими засобами. У цій частині порівняльно-правові дослідження з трудового права розширили свої кордони і орієнтуються не лише на стандарти ООН і МОП, а й міжнародні регіональні стандарти соціальних трудових прав країн Ради Європи, Європейського Союзу, СІД, діяльність міжнародних судів (Європейський суд з прав людини, Економічний суд СІД). При цьому важливо не впасти в іншу крайність, автоматично поширювати на вітчизняну дійсність правові і соціальні стандарти зарубіжних країн. Слід виходити з того, що «використання зарубіжного досвіду вимагає знання не лише юридичних норм, моделей, а й умов правових систем, в яких вони існують і реалізуються... Необхідне розуміння того, наскільки ці умови, правові системи близькі з нашими і придатні для застосування запозичених зразків» [6, с. 32].

Цьому підтвердженню є, наприклад, матеріали Міжнародного семінару, присвяченого проблемам реалізації індивідуальних свобод у сфері трудових відносин, який відбувся 30 червня – 11 липня 2008 року в м. Бордо (Франція). Зокрема, японський проф. М. Івамуро підкреслює, що японська правова культура має свою специфіку, що характеризується значним впливом норм моралі, релігії і філософії. Ідеї згоди, гармонії в суспільстві, що виникли в середні віки, традиційно сильні в японському суспільстві. Якщо раніше вимоги дотримання ісрархії, поваги старших, підпорядкування встановленим правилам були адресовані сімейним співтовариствам (родовим кланам),

то сьогодні будь-яке об'єднання розглядається як «співтовариство», до якого застосовуються ті ж соціальні норми. Вважається, що працівник, який публічно висловлює свої претензії до роботодавця або вимагає захисту своїх прав, порушує гармонію і згоду на підприємстві, і тому заслуговує осуду (і навіть покарання). Імідж підприємства, репутація «співтовариства» перед третіми особами (переважно перед клієнтами) ставиться на перше місце, а права працівника при цьому відходять на другий план. Головне завдання працівника – не завдати шкоди своєму підприємству, і більшість японців погоджуються з таким підходом. Незважаючи на те, що японська Конституція 1947 року гарантує фундаментальні права і свободи людини, судова практика і правова доктрина дотримуються думки про те, що ці гарантії спрямовані тільки на захист народу від свавілля державної влади і, відповідно, вони не діють у взаємовідносинах між приватними особами, включаючи трудові відносини в приватному секторі. Натомість, якщо якась умова трудового договору буде визнана судом такою, що суперечить основам публічного порядку, встановленим Конституцією (зокрема й гарантіям фундаментальних прав і свобод), то така умова буде оголошена нікчемною [7, с. 106].

Отже, кожній країні притаманні власні правові концепції, традиції правової культури, специфічні юридичні інститути. Найбільший обсяг правових відмінностей пов'язаний з традиційми і рівнем правової культури. Прийоми юридичної техніки і побудови правових актів відтворюють не лише специфічні способи і елементи «юридичної технології», не менш важливо забезпечити й звичне соціальне сприйняття, і ставлення до них громадян. Мовні і культурологічні особливості населення не можуть не враховуватись повною мірою. На їх відтворення впливають і юридичні школи, і належність до правових сімей і систем. Одна з корінних правових відмінностей полягає в різних ідеологічних, релігійних і світоглядних витоках права, яку називають юридичним світосприйняттям.

Сучасні порівняльно-правові дослідження з трудового права можна поділити на три типи за цілями і методами дослідження: інституційно-описові; проблемно-аналітичні і системні.

Інституційно-описові порівняльно-правові дослідження полягають у послідовному викладенні змісту інститутів трудового законодавства різних країн. При цьому не виключаються певні узагальнюючі висновки. Цінність таких досліджень полягає у забезпеченні інформаційної бази для порівняльно-правового вивчення.

Проблемно-аналітичні порівняльно-правові дослідження полягають у порівнянні законодавства і практики його застосування у різних країнах при вирішенні однієї схожої (аналогічної проблеми) різними правовими способами. Діапазон цих порівняльно-правових досліджень варіюється від звичайного порівняння до моделювання.

Загальноновизнаним у теорії компаративістики є застереження від механічного запозичення зару-

біжного досвіду. Кожна національна система трудового права – це продукт історичного розвитку конкретної країни, що віддзеркалює особливості її історії, економіки, політичної структури, побуту і культурні традиції [1, с. 17–19]. На сьогодні загальною визначеною є те, що вивчення тільки законів, договорів, судових рішень ще недостатньо, щоб мати повну картину іноземного права. Для цього необхідне знання того середовища, в якому діють правові норми.

На думку Д. І. Дєдова, науково-правові дослідження не обмежуються нормою закону, а повинні охоплювати паступні аспекти при вивченні нормативних актів: елементи правового механізму; загальне призначення (цілі) правового механізму; інтереси, які захищаються і обмежуються, відповідність конкретних інтересів публічно значущим цілям; правові засоби; звичаї і узвичаєння у поведінці суб'єктів правовідносин; загальні соціально-культурні цінності, прийнятні для даних правовідносин; суспільно-економічна ситуація, в якій виникають відносини [8, с. 50].

Системні порівняльно-правові дослідження мають за мету визначити місце вітчизняного трудового права у світовій правовій системі (трудо-правовій картині світу).

У науці російського трудового права піонером такого рівня досліджень став І.Я. Кисельов. На основі порівняння, що досі є в світі національних систем трудового права (їх більше 150) він виділив чотири визначальні типи трудового права: 1) країн розвинутої ринкової економіки; 2) країн, що розвиваються, Азії, Африки і Латинської Америки; 3) країн, що здійснюють перехід від централізовано планованої економіки до ринкової економіки; 4) країн з централізовано планованою економікою, а також підтипи і різновиди у межах кожного з типів. Основними критеріями типологічної класифікації національних систем обрані особливості джерел, виробничої демократії, специфіка колективно-договірної регуляції, способи регулювання трудового договору і умов праці [1, с. 35–51].

У науці російського трудового права відзначається, що в ХХ ст. сформувались дві моделі правового регулювання соціально-трудо-вих відносин: модель з домінуванням ліберальних засад і модель з домінуванням державно-соціальних засад. Перший тип історично сформувався в невеликій кількості держав (США, Канада). Другий тип проявився в трьох варіантах (модифікаціях): 1) тоталітарного трудового права (фашистські режими Італії, Німеччини, Іспанії та ін.); 2) радянського трудового права і трудового права соціалістичних держав; 3) соціал-демократичного трудового права (більшість розвинутих країн). Перші два з названих варіантів моделей з домінуванням державно-владних засад зникли, не витримавши випробування часом. Отже, у процесі історичного розвитку виправдали право на існування і розвиток дві основні моделі: соціал-демократична і лібе-

ральна. На першу орієнтується більшість країн колишнього соціалістичного табору, багато країн, що розвиваються Азії, Африки, Латинської Америки [9, с. 261–300]. На цю модель орієнтується й російський законодавець.

Висновуючи, зазначимо, що порівняльні дослідження породжуються бажанням вийти в дослідницькій роботі за межі певної країни, що дає можливість обміну досвідом між країнами. Метод правового порівняння дозволяє усвідомити і сформулювати основні закони становлення та розвитку різних правових явищ, зокрема сучасних правових систем світу, впливати на процеси їх удосконалення, взаємодії різних правових явищ, що перебувають одночасно в єдиному просторі (наприклад, національних правових систем у межах міждержавних), а це дає змогу прискорити темп їхнього розвитку, створити необхідні умови для належного рівня гармонізації національних правових систем, зберігаючи їхню багатоманітність, сприяти розвитку правової уніфікації в необхідних сферах, водночас запобігаючи їй безмежному поширенню [10, с. 330–331]. Порівняльно-правовий метод є багатофункціональним в тому розумінні, що він застосовується і на теоретичному, і на емпіричному рівні пізнання, йому властивий оціночний підхід. Запозичення в праві допомагає модифікації і удосконаленню правової системи. При цьому запозичення неможливе без наукового аналізу можливостей «трансплантації і втілення» іноземних елементів у національну правову систему. Без запозичення в праві неможливе взаємозбагачення правових систем, законодавства і судової практики. Але таке запозичення повинно ґрунтуватися на принципах всебічного врахування історичних, національних, економічних, соціально-політичних та інших умов, в яких виникають і розвиваються правові норми, інститути, галузі і системи права, що порівнюються; встановлення не тільки загальних рис і ознак порівнюваних правових систем, а й їхніх особливостей, а також специфічних ознак, властивих окремим системам; виділення головних і другорядних ознак і рис порівнюваних систем; порівняльне дослідження правової матерії не лише в статичній, а й у динамічній.

До загального сприйняття примату міжнародного права людство ще не дозріло. За цих умов принципове значення має зближення національного і міжнародного права на основі їх гармонізації (імплементації, адаптації, апроксимації тощо). Цей процес дає можливість, з одного боку, уніфікувати національне право на основі загальноприйнятих норм і принципів міжнародного права, а з іншого – зберегти у національному праві його специфіку [11, с. 6].

Цілком поділяємо думку про те, що порівняльно-правові дослідження повинні ґрунтуватися не лише на досконалому знанні іноземного права, а й на історичних фактах, на досвіді минулого [12, с. 138]. Теоретико-трудо-ве дослідження не може бути проведене без вагомості історико-правової складової, обсяг якої обмежується лише обраним

науковим жанром і необхідністю концентруватись на певній проблематиці [13, с. 9]. В історії суспільства відбулося переміщення центру уваги на світогляд людини, її культуру, релігійно-філософські установки, систему цінностей. Тому сьогодні працівник розглядається не просто як особа, яка підпорядковується роботодавцеві і виконує трудову функцію, а перш за все, як особистість, наділена правами і свободами. Відповідно праця не тільки повинна забезпечувати людині засоби до існування, а й повинна бути гідною, тобто здійснюватись у гідних людини умовах і сприяти розвитку особистості.

Оскільки праву в цілому притаманна системність як одна з фундаментальних властивостей матерії, то порівняльні дослідження в галузі трудового права мають методологічне значення не лише для цієї галузі права, а, наприклад, і для міжнародного приватного права. Стаття 52 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року [14] містить колізійну прив'язку, згідно з якою до трудових відносин застосовується право держави, у якій виконується робота, якщо інше не передбачено законом або міжнародним договором України. Це ще раз засвідчує про необхідність орієнтування в зарубіжному законодавстві у сфері правового регулювання трудових відносин.

«Закон держави виконання роботи» вважається найбільш підходящим сполучним фактором для більшості трудових відносин працівників-мігрантів. Ця категорія працівників потребує особливого захисту. Зазвичай це місце, де працівник інтегрований у трудовий колектив. Використання цієї прив'язки дозволяє одночасно забезпечити однакове правове положення всіх працівників на підприємстві.

Отже, національні законодавства у сфері трудових відносин повинні максимально забезпечувати індивідуальні свободи, особливо зважаючи на можливість формування «віртуального» трудового права під впливом глобалізації і нових технологій.

Література

1. Киселев И. Я. Сравнительное трудовое право. – М.: Проспект, 2005. – 360 с.

С. В. Вишневецкая

Сравнительное исследование трудового права: методологическое значение.

В статье обосновывается методологическое значение сравнительных исследований в отрасли трудового права и изучаются проблемы сравнительно-правового анализа.

S. V. Vyshnovetskaya

Comparative study of labour law: the methodological importance.

In the article an author researches the methodological importance of comparative study in the labour relations law field and studies the problems of comparative-legal analysis.

2. Лебедев В. М. Современное трудовое право (Опыт трудового компаративизма). Книга первая. – М.: Статут, 2007. – 301 с.

3. Люттов Л. П. Коллективные трудовые споры: Сравнительно-правовой анализ. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 256 с.

4. Томашевский К. Л. Изменение трудового договора и условий труда : сравнительный анализ законодательства России, Белоруссии, других стран СНГ и Западной Европы. – Минск: Изд-во деловой и учебной литературы, 2005. – 208 с.

5. Лушников А. М., Лушников М. В. Российское сравнительное трудовое право и право социального обеспечения на рубеже XX – XXI вв. // Вестник трудового права и права социального обеспечения. Вып. 3: Сравнительное трудовое право и право социального обеспечения России: история, теория и юридическая практика / под ред. А. М. Лушников, М. В. Лушниковой; Яросл. гос. ун-т. Ярославль: ЯрГУ, 2008. – С. 84–97.

6. Иванов С. А. Трудовое право переходного периода: проблемы использования зарубежного опыта // Государство и право. – 1995. – № 3. – С. 30–39.

7. Александрова А. В. Индивидуальные свободы в сфере трудовых отношений и их реализация в современных условиях (Обзор материалов Международного семинара по сравнительному социальному праву) // Государство и право. – 2009. – № 1. – С. 101–106.

8. Дедов Д. И. Юридический метод: научное эссе. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 160 с.

9. Лушников А. М., Лушников М. В. Курс трудового права. В 2 т. – Т. 1 – М.: Проспект, 2003. – 448 с.

10. Луць Л. А. Порівняльно-типологічний підхід та методика порівняльно-правового аналізу // Правова держава. Випуск 17. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – С. 325–334.

11. Шемшученко Ю. С. Проблеми методології законодавчої діяльності // Правова держава. Випуск 18. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – С. 3–7.

12. Билич О. Л. Влияние порівняльно-правових досліджень на розвиток національної правової системи // Правова держава. Випуск 16. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – С. 134–142.

13. Лушников М. В., Лушников А. М. Очерки теории трудового права. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 940 с.

14. Відомості Верховної Ради України. – 2005. № 32. – Ст. 422.